

Julian Nida-Rümelin

SZABADSÁG, ÁLLAM, ADÓK

Eredeti tanulmány: Nida-Rümelin, Julian (2010): Freiheit, Staat und Steuern. In: *Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte*, Vol. 9: 4–7.

A politikai uralom minden formáját és a politikai intézmények működését a polgárság mélyen fekvő konszenzusára kell visszavezetni. Ez a konszenzus a szabad és egyenlő polgárok kölcsönös elismerésére épül. A „neoliberalizmus” mindeközben szakít a politikai modernség, a klasszikus liberalizmus és a szociáldemokrácia ezen normatív fundamentumaival, holott ezek nélkül a demokratikus jogállam és a demokratikus politikai gyakorlat is elképzelhetetlen.

A marxizmus és a neomarxizmus hetvenes évekbeli bukása óta kialakult ideológia három hittételre épült:

Először: A szabadság az egyes ember szabadsága. Margaret Thatcher, ennek az ideológiának az egyik legsikeresebb politikai megvalósítója erre a kijelentésre ragadtatta magát: „there is no such thing as society” (nincs olyan, hogy társadalom). Csak egyes emberek léteznek, azt is mondhatnánk, hogy atomizált emberek, a társadalmi és a kulturális összefüggésből kioldott individuumok, akik mindannyian az érdekeiket követik.

Másodszor: Az individuális szabadság ideális interakciós formája a piac. És ez a konkurenciára épül, olyan individuális aktorok találkoznak itt, akik a saját hasznukat optimalizálják. A piacon a kooperáció, a közösségi kötődés és a lojalitás számára nincs hely. A piac nemcsak a saját érdekek követését teszi lehetővé, hanem egy Pareto-hatékony elosztást is biztosít.

Harmadszor: Az állami aktivitásokat és az adókat a piac kiterjedt kudarcai miatt nem lehet teljesen leépíteni, de az elkerülhetetlenül szükséges minimumra kell csökkenteni. Azt mindig az individuumok tudják a legjobban, hogy mi áll az érdekükben, vagy legalábbis jobban tudják, mint az állam. Ezért a lehető legtöbb nettót kell kapniuk a bruttóból.

Ez a három hittétel az elmúlt három évtizedben hallatlanul népszerű lett. Ennek következtében a politika is teljesen átalakult, és ez még a szociáldemokráciát is átjárta. De talán most mindennek vége lesz.

Valószínűleg éppen most lépjük át az 1929 utáni legnagyobb (vagy második legnagyobb) pénzügyi és az ebből származó reálgazdasági válság mélypontját – legalábbis a magasan fejlett nyugati gazdaságokban. A harmincas évek e történelmi tapasztalata után, és az ebből adódó politikai következmények után, már semmi sem volt olyan, mint korábban. Hogy 2008 után is minden más lesz-e, azt egyelőre nem tudhatjuk biztosan. Én azt sejttem, hogy igen. Ennek alternatívája csak a globális gazdaság tartósan elhúzódoó válságérékenysége lehet, amit a 19. század utolsó és a 20. század első harmadából ismerünk, a hozzá tartozó összes politikai következménnyel együtt.

A politikai modernség – melynek eredete a 17. századba nyúlik vissza – a szabadság és az egyenlőség normatív alapprinциumainak felfedezésével kezdődik. „Felfedezésről” beszélnek, mert nem pusztán egy kulturális-történelmi különösségről van szó, hanem egy antropológiailag megalapozott ismeretről: az emberek minden különbségük ellenére egyformán képesek arra, hogy életüket az önrendelkezés alapján alakítsák. Ennek következtében az egyenlőtlen bánásmód és a szabadságkorlátozás is mindig megalapozásra szorulnak. A politikai modernség ebben az összefüggésben a szerződés eszméjére támaszkodik. A politikai uralom minden formáját, a politikai intézmények működését – beleértve az adóemelés és a társadalmi újraelosztás praxisát is – a polgárság mélyen fekvő konszenzusára kell visszavezetni. Ez a konszenzus a szabad és egyenlő polgárok kölcsönös elismerésére épül. A politikai modernség egész normatív rendje e két alpprinциumra épül.

Meglepő, hogy a politikai viták szereplői, a tárcarovatok írói, de még a politikai filozófia képviselői is milyen könnyen föladják ezt a normatív alapstruktúrát. Például abban a formában, hogy a szabadságot az egyenlőséggel szemben próbálják meghatározni, vagy még az is előfordulhat – a filozófia egyik jelenlegi divatáramlatában –, hogy az egyenlőség princípiumától minden érvényességet elvitatnak. (Gondoljunk csak Harry Frankfurt *nonegalitarizmusára*.) Én viszont azt gondolom, hogy ezt a viszonyt már régen tisztázták: az egyenlő szabadságról, az egyenlő megbecsülésről, az egyenlő autonómiáról, az egyenlő elismerésről, az alapvetően egyenlő jogosítványokról és az egyenlő önrendelkezésről van szó. E normatív fundamentum nélkül, amelyben az egyenlőség és a szabadság összefonódnak, a demokratikus jogállam és a demokratikus politikai gyakorlat is elképzelhetetlen lenne. Ennek megkérdőjelezése veszélybe sodorná a demokratikus és jogállami rend egész szerkezetét.

Erre az összekötésre épül a klasszikus liberalizmus mellett a szociáldemokrácia is, a maga kezdeteitől fogva. Nem teljesen elhibázott, ha eszmetörténetileg a szociáldemokráciát a klasszikus liberalizmus betetőzésének tekintjük. Ezt jól be lehet mutatni a kanti filozófia szerepén keresztül. Kant az egyenlő méltóságnak ezt a normatív fundamentumát és az individuális autonómia csorbíthatatlanságát fogalmilag olyan mélyen ragadta meg, mint korábban senki. A neokantianizmus – amely nagyrészt azonos azzal, amit a kései 19. században és a korai 20. században „katedraszocializmusként” bíráltak – a kanti gyakorlati filozófiát egy koherens, a politikai és az állami dimenziót is magába foglaló filozófiává alakította át. Az egyenlő szabadság összeegyeztethetetlen az áthagyományozott rendies berendezkedéssel, a nemesi előjogokkal és más születéshez kötődő privilégiumokkal, és ugyanakkor az államot azzal a feladattal ruházza fel, hogy a saját lehetőségeinek keretei között meg kell teremtenie az emberi élet szabad alakításának feltételeit.

Miközben a klasszikus liberalizmus alapprincípiumai és az etikai szocializmus normatív fundamentumai között van egyfajta folytonosság, addig a kortárs gazdasági liberalizmus – amit félreérthetően „neoliberalizmusnak” is neveznek – szakít a politikai modernség, a klasszikus liberalizmus és a szociáldemokrácia normatív fundamentumaival. Az amerikai diskurzusban szereplő libertarianizmus kizárólag az individuális tulajdonjogokat ismeri el. Ebben a piac az egyetlen legitim interakciós forma. Ami nem piacszerű, vagy nem a piaci események eredményeként jön létre, az illegitim. Eszmetörténeti szempontból az anarchizmus feltámadásáról, szisztematikus szempontból pedig a demokratikus rend alternatívájáról van szó. Végző következményként a piacnak kell az állam, és a fogyasztónak a polgár helyébe lépnie.

AZ ÁLLAM ÉS A PIAC OPTIMUMA

Van olyan kritérium, amely meghatározza a legitim, adókkal finanszírozott állam kiterjedését? Ha a kérdést a jóléti államra vonatkoztatjuk, vagyis a társadalmi és állami rend minőségét az ehhez a renchez tartozó individuumok jólétével mérjük, akkor ez a princípium kvantifikálható: a tiszta piacgazdaság a rendelkezésre álló termelékenységi és forráshelyzetet tekintve jóval a lehetőségek alatt teljesít. Ha a tiszta piacgazdaságból indulunk ki, akkor a kollektív javak rendelkezésre bocsátása (először a biztonság, aztán a szociális javak, aztán a művelődési javak, a környezeti javak stb.) megemeli az individuális jólét aggregátumát és az individuális jólét színvonalát; s ez – tekintve, hogy a kollektív javak ideális esetben mindenki számára hozzáférhetőek – minden további nélkül meggyőzőnek tűnik. Ha viszont a másik végletet tekintjük, egy tiszta államgazdaságot, amely adókkal és elvonásokkal finanszírozza a javak termelésének egészét, akkor szintén azt fogjuk látni, hogy az individuális jólét messze a lehetőségek alatt fog beállni. Ez azt sejteti – *ceteris paribus* –, hogy e két negatív szélsőség között (a tiszta piactársadalom és a tiszta államtársadalom között) kell lennie egy olyan optimumnak, amelyet a privát és az állami tevékenység keveréke határoz meg. Ezt az optimumot akkor lépjük át, ha az adók és az elvonások által járulékosan rendelkezésre bocsátott összeg nagyobb jóléti veszteséget okoz az individuális bevételek csökkenésén keresztül, mint amennyi jóléti nyereség jön létre az állami aktivitás által létrehozott kollektív javaknak köszönhetően. A tiszta államtársadalom felől tekintve ugyanezt mondhatjuk: az állam leépítése átlépte a maga optimumát, ha az individuális jóléti nyereségek az individuálisan rendelkezésre álló bevételeken keresztül kisebbek lettek, mint azok az individuális jóléti veszteségek, amelyek a kollektív javak csökkenése által jöttek létre. Az optimumot akkor érjük el, ha a nyereségek és a veszteségek kiegyenlítik egymást.

Meg tudjuk becsülni, hogy ebben a tekintetben hogy állunk a Szövetségi Köztársaságban? Ezt már csak azért is nehéz megítélni, mert nincs általánosan elfogadott mércénk az individuális jólét mérésére. De mégis van egy sor olyan indikátorunk, amelyek a társadalomtudományos kutatásban, de az Egyesült Nemzetek méréseiben is (pl. a *human development index*ben) megjelennek. Az mindenesetre érdekes, hogy a lakosság – valószínűleg először a Szövetségi Köztársaság történetében – a további adócsökkentések ellen foglal állást. Vagyis a polgárok többsége úgy érzi, hogy a mindenkori individuális jóléti nyereségeik nem egyenlíténék ki a kollektív javakban (mindenekelőtt a kommunák aktivitásán keresztül) bekövetkező veszteségeket.

MESE A MAGAS „ÁLLAMI KVÓTÁRÓL”

Van tehát egy olyan, a nyilvános infrastruktúrára (az iskolákra, a napközi otthonokra, a szociális szolgáltatásokra) vonatkozó közös érdek, amely átlépi az individuális jóléti nyereségre vonatkozó érdeket. A nyilvános vita azáltal torzul el, hogy eközben általában egy olyan „állami kvótáról” beszélnek, amely egyrészt ugyan jól definiált, másrészt mégis félrevezető. Egy széleskörűen elterjedt nézet szerint a mi társadalmunkban a magángazdaság és az állami gazdaság kb. egyenlő súllyal van jelen (az állami kvóta valamivel negyven százalék fölött van). A releváns tények azonban mást mondanak: a közszolgálati bérek és fizetések összege a Szövetségi Köztársaságban jelenleg kb. nyolc százalékot tesz ki. Ha pedig a személyek számát tekintjük, akkor kb. tizenkét százalékot kapunk. Ha a foglalkoztatottak termelékenysége a közszolgálatban kb. ugyanakkora, mint a magángazdaságban, akkor az adókon és elvonásokon keresztül rendelkezésre bocsátott nyilvános javak és szolgáltatások részesedése kb. tíz százalék körül van. Ha az „állami kvóta” fogalma még nem lenne leterhelve, akkor ebben az értelemben újra kellene definiálnunk. Az állami kvóta szubsztanciális értelemben (leszámítva a tiszta transzferjeljesítéseket, amelyeket nem szabad összetéveszteni a kollektív javak előállításával) Németországban tehát jelenleg kb. tíz százalék.

Az utóbbi hónapok ama propagandája, mely szerint a konjunktúra fellendítése érdekében meg kell növelni a privát módon rendelkezésre álló bevételt, minden tárgyi alapot nélkülöz. Az adócsökkentés mindenekelőtt abban az esetben vezet könnyítéshez, ha az emberek viszonylag sok adót fizetnek, s ez vonatkozik a magasabb munkavállalói bevételekre is. (A legfelső ötöd mintegy ötven százalékkal járul hozzá az összes adóbevételhez.) De ebben a szférában a fogyasztás nem kizárólag a havi rendelkezésre álló bevételtől függ, hanem más tényezőktől. A nagyobb privát bevétel ezekben a rétegekben általában a takarékosági kvóta megemelkedéséhez vezet. Az adóbevételek lefaragása a közszférában – az alaptörvényben lehorgonyzott adósságfék nyomán – az állami kereslet

csökkenéséhez vezet. Érdekes, hogy a lakosság ezt az összefüggést Németországban gyorsabban és nyilvánvalóan alaposabban átlátta, mint a liberális és a konzervatív politikusok nagy része. Véleményem szerint ebben áll a jelenlegi fekete-sárga koalíció válsága. E koalíció vezető politikusai azt hitték, hogy politikájuk élvezzi a lakosság nagyobbik részének bizalmát, és aztán meglepve kellett megállapítaniuk, hogy e politika mély irracionálisát az emberek gyorsan – és a konzervatív médiumok ellenállása ellenére jól – átlátták.

Fordította: Weiss János